

AANTEKENING

DE HARINGVISSERIJ IN DE MIDDELEEUWEN

De haringvisserij is van groot belang geweest niet slechts op zichzelf, maar ook voor nevenbedrijven als scheepsbouw, touwslagerij, zeilmakerij enz. en vooral ook doordat zo velen erdoor op zee kwamen, sea-minded werden en veelal de bemanning van schepen van marine en koopvaardij konden vormen. Dit is al vaak onderkend voor Nederland o.a. door R. Fruin ¹⁾ en voor Engeland door Britse schrijvers. Men zou verwachten, dat dan ook aan de ontwikkeling in de M. E. de nodige aandacht zou zijn gegeven, maar daarover bestaan nog vele misverstanden. In het onderstaande wordt getracht althans op enige punten de waarheid meer te benaderen.

Kustvisserij en Diepzeevisserij

De haring werd oorspronkelijk nabij de kust gevisd in open boten, veelal geroeid, met 4 à 7 man, die de vis dagelijks aan wal brachten. De tocht duurde ongeveer 8 uur en werd naar het getij geregeld; de „hareng d'une marée" mocht niet met andere worden gemengd. Deseille ²⁾ schildert de aankomst der boten in Boulogne op levendige wijze: Als de torenklok twee slagen geeft ten teken, dat zij komen, spoeden zich de „hôtes bourgeois" (reders, makelaars), hun klerken, de visvrouwen, de „forains" naar de kade; de verkoop geschiedt openbaar. Voor zover niet weggevoerd om gevent te worden, werd de vis met zout bestrooid om het transport te doorstaan. Per lastdier ging het dan bijv. van Normandier naar Rouaan of zelfs van St. Omer naar Parijs ³⁾; over grote afstand had ook transport per wagen plaats, bijv. van Boulogne uit, de met zout bestrooide manden nog bedekt met wieren ⁴⁾. Calais had grote aanvoer van haring, die in het begin der 14e eeuw werd verwerkt in de „maisons harengheresses" van comtesse Mahaud van Artois ⁵⁾.

Aan zulke kustvisserij namen in Engelse havens ook Vlamingen en andere buitenlanders deel. In de haven aangekomen zochten dezen eerst

¹⁾ R. Fruin, *Tien jaren uit de tachtigjarige oorlog*, (10e druk), p. 158.

²⁾ E. Deseille, *Etude sur les origines de la pêche à Boulogne-sur-mer* (... 1874), p. 31.

³⁾ A. Wauters, *Table chronologique des chartres*, VIII, (Bruxelles 1892), p. 578.

⁴⁾ E. Dardel, *La pêche harenguière en France* (Parijs, 1941), p. 38.

⁵⁾ F. Lennel, *Histoire de Calais. Calais des origines à la domination anglaise I*, z.p., 1910), p. 206.

een onderdak bij een der „hosts”. Dezen bemoeiden zich ook met het bedrijf en misbruikten hun monopolie door van hun gasten hoge vergoedingen te eisen ¹⁾. Reeds Edward I (1295) trachtte die vissers te beschermen, maar blijkbaar zonder veel succes, want Edward III (1327) kwam met een soortgelijke verordening.

De Engelsen schijnen zich nog lang tot de kustvisserij te hebben beperkt. Handelende over het begin der 15e eeuw schrijft White ²⁾, dat zelfs uit die tijd weinig informatie bestaat, „which enabels the actual appearance of our herring boats to be clearly envisaged”, terwijl hij voorts mededeelt, dat „the inshore fishingboats” (dus voor kustvisserij) weinig de aandacht trokken van de tekenaars, al zijn enkele roeiboten van de 15e eeuw afgebeeld. De „coble” uit de tijd van Elisabeth was een open boot, bijzonder geschikt voor de stranden aan de Britse oostkust. De Engelse diepzee-visserij ontwikkelde zich volgens Camden ³⁾ sterk in het begin van de Tudor-tijd (1485–1603). Na vermelding van haringvisserij van Fransen, Vlamingen en andere Nederlanders in Kanaal en Noordzee zegt Jenkins ⁴⁾, dat in 1310 30 „herring-busses” (?) hun vangst brachten in Kingston-on-Hull en nog 62 in Scarborough. Ook vermeldt hij van 1304 Noorse schepen in Kings Lynn en omstreeks 1320 bijna alleen Hanze-schepen, dus met Noorse of Schonen-haring. Zoals Ruinen ⁵⁾ uiteen zet, brachten Zeeuwse en Hollandse vissers hun Noordzeeharing aan in Great - Yarmouth, o.a. in de jaren 1319 en 1367. In latere eeuwen had de nijverheid op het Continent zeer veel aan Engeland te danken, maar in de M. E. was het op menig gebied andersom (bijv. waterbouw, wolweverij, haringvisserij).

Aanvoer van haring per „buza” vindt men reeds vermeld in de Keure van Nieuwpoort van 1163; de tol daarvoor was 8 keer zo hoog als voor de „scuta si non est bordata”, dus open ⁶⁾. De Vlamingen maakten al vroeg verre reizen om haring te vangen; blijkens een acte van mei 1247 uit Nieuwpoort behoeften zij van wat zij vóór 29 september vingen in de zee, die men gewoonlijk „nortover” noemt, geen tol te betalen, maar wel van latere vangst ⁷⁾.

Van waar dat woord „nortover”? Mitchell ⁸⁾ vermeldt met verwijzing naar Anderson's *Deduction* (I, 1787), dat de Nederlanders (Vlamingen?) zelfs reeds in de 9e eeuw in Schotland gezouten vis kwamen halen. Zij zullen toen en later bij zulke reizen in de nabijheid zijn gebleven van de

¹⁾ W. Cunningham, *Growth of Engl. Industries* (Part I 1890) p. 269.

²⁾ E. W. White, *British fishing boats* (Part I 1950) p. 8.

³⁾ Vgl. G. M. Trevelyan *English Social History* (Londen, 1944), p. 189-190.

⁴⁾ J. T. Jenkins, *The herring and herring fisheries* (... 1917), p. 9.

⁵⁾ J. Ruinen, *De oudste handelsbetrekkingen van Holland en Zeeland met Engeland*, (diss. Amsterdam, 1919), p. 53-57.

⁶⁾ L. A. Warnkoenig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2, (Tübingen, 1837), Urkunde no. CLXVII, p. 87.

⁷⁾ Coutumes des pays et comté de Flandre, Quartier de Furnes, t. V, L. Gil liodts van Severen, Coutumes de la ville et du port de Nieuport, (Brussel, 1901), p. 158.

⁸⁾ John M. Mitchell, *The Herring, its natural history and national importance* (Edinburgh, 1864), p. 130.

Engelse oostkust met de vele hun bekende orientatiepunten. Van die kust af neemt de diepte der zee geleidelijk toe en om gevaar voor stranding te voorkomen diende men een bepaalde afstand, dus ook diepte, aan te houden. Wij mogen wel aannemen, dat daartoe althans bij slecht zicht het peillood werd gebruikt. In den loop der tijden zullen de Vlamingen opzettelijk of door welke oorzaak ook (ZW-storm?) wel eens naar het oosten van hun kustvaart zijn afgeweken en daarbij na het passeren van een diepzeegebied zijn gekomen boven de tussen Engeland en Denemarken gelegen Doggersbank, een paaigebied van de bankharing met een diepte van weinig meer dan 20 m. Daar kwamen de „doggers” (kabeljauwen) enschelvissen zich verzadigen aan het haringgebroed en van september af was er veel haring te vangen. In de 14e eeuw zullen de Vlamingen dat gebied hebben bereikt door bij het zeer bekende orientatiepunt van de baai van Filey tussen Flamborough-head en de Point of Filey naar het NO af te slaan; dat er toen reeds een lichtsein bij de Flamborough was, is niet zeker ¹⁾. De heer Woodford A. Heflin (Documentary Research Div., Alabama, editor *U.S. Air Force Dictionary*) wees mij erop, dat „nortover” in verband kan staan met het Angelsaksisch „ofer” in de zin van shore or bank. Hij verwijst naar de *Oxford Dict.* voor de Beowulf (1330) en vond ook in de „Battle of Maldon” (ca. 991, r. 28): „paēr hē on ðfre stōd” (there he stood on the bank). Het woord „over” is dan niet een voorzetsel, zoals wij eerst dachten, maar een substantief, zoals ook beter valt te rijmen met voornoemde acte van 1247: „in illo mare quod dicitur vulgariter nortover”, dus als aanwijzing van een bepaald deel der zee, namelijk de Doggersbank ²⁾.

In een beschikking van Philips van Bourgondië van 5-8-1399 is sprake van „herens ordonnez a guise de viveloy” ³⁾. Volgens Degrijse was dat een vis genaamd naar het dorp Filey en behorende tot de beste nortoverharing. Dit laatste zal wel juist zijn, maar uit niets blijkt, dat die haring veel nabij Filey zou zijn gevangen of door vissers van daar bewerkt. De heer B. W. Bathe (Science Mus., Dept. Sailing ships) bleek het vreemd te vinden, dat de naam van zulk een „small and remote” vissersdorp als Filey (in 1086: Fiuelac) zou zijn gegeven aan Vlaamse haringvisserij. Het is echter zeer wel mogelijk, dat de Vlamingen de haring, die zij bij Doggersbank vingen, een naam gaven, ontleend aan de tocht langs de baai van Filey, dus niet aan een dorp, maar aan de plaats, waar zij de kustroute verlieten om dat visgebied te bereiken. In een verklaring van 1403 ⁴⁾ is sprake van haring „diemen heet vyuelo” en die door Nieuwpoortse vis-

¹⁾ In zijn werk „*The World Lighthouses before 1820*” meent D.A. Stevenson dat te moeten ontkennen, omdat zijns inziens de scheepvaart nog te gering was om de kosten van een licht te rechtvaardigen.

²⁾ Coutumes (l.c.)

³⁾ Rijks Archief Gent, Tresorie van de graven van Vlaanderen, fonds Diegerick, no. 10 (1399).

⁴⁾ R. Degrijse, Het avontuur van Meeus de Crooc in 1403, *Mededelingen Marine Academie van België*, (dl. XIII, 1961), p. 37 en 38. De „harinc viveloy” is als vertaling van „herenc vivelei” ook genoemd in *Le Livre des métiers*, (14e eeuw), uitg. Parijs, 1875.

sers geregeld werd gevangen. Met enige individuele bewerking van de haring heeft het woord niet te maken; uit een voorgebod van Gent blijkt ook, dat „vivelo” toen niet was geakaakt. Men vraagt zich af, wat dan in 1399 werd bedoeld met „ordonnez a guise de viveloy”, dus op de wijze van? Wellicht is daarmee de methode aangeduid, die nog in 1855 wel werd gevolgd, n.l. dat de overvloedig gevangen vis werd gesteurd, dit maal niet in tonnen, doch door deze met zout op te hopen in het ruim; de vis werd dan aan land gerookt en als Diepwaterse bokking verkocht ¹⁾.

Mijn verklaring van „vivelo” vindt nog bevestiging in de klacht over de moord van Claes Denijs, die in 1311 eveneens „binnen paise ende binnen vreden” plaats had „uppe de ze voer thaven binnen Vivelo”. Het woord „binnen” is in deze acten telkens voor „bij” gebruikt. Een haven (landingsplaats) wordt erin aangeduid als „de port” (12, Nr. 1371 stuk 1 r. 29) of als „de havene” (Nr. 1371 stuk 1 r. 4 en 20; Nr. 1390 st. 4 r. 14), soms ook gebruikt bij een riviermonding, die uiteraard enige beschutting geeft, zo van de Orwell bij Harwich (Nr. 1372 stuk 1 r. 4) en zelfs van de Thames (Nr. 1390 st. 2 r. 8). Er was een sterke Skandinavische invloed aan de kust; het Zweedse woord voor „zee” is „hav” en „de zee” is „havet” of met nog het nederlandse lidwoord „t hav”; „thaven binnen Vivelo” zal dan beduiden: de zee bij Vivelo, dus de baai van Filey. In de Franse text over het geval staat „tuwet sur le mer host du haef ens Vivelo” (Nr. 1390 stuk 3 r. 10), dus ten oosten van die baai.

De moord in quaestie is nog in een derde acte vermeld (Nr. 1371 stuk 2 r. 14). Daar staat, dat ze plaats had „up de see dat men heet Vorthovet”. Dat is mij als geografische naam onbekend, maar als de schrijver het woord „nortover” niet goed heeft verstaan, is het een begrijpelijke vergissing, waarbij slechts de eerste en de laatste letter onjuist zijn; het gaat dan om hetzelfde zeegedeelte als in voornoemde latijnse text van 1247 ²⁾.

Nog een opmerking over tyharing of tytharing (o.a. in die acte van 1399). Het vermoeden van verband met de kustvisserij (door getijen geregeld) vindt enige steun bij Häpke ³⁾, maar volgens Ypma ⁴⁾ was het de naam voor Zuiderzeeharing, in verband met het IJ bij Amsterdam. Dat het geen Engelse haring was, volgt uit het verbod aan Schonenharing „tyharinc, Eng. harinc ofte Heylichlants h.” toe te voegen ⁵⁾.

Voor hun verre tochten „hors les saisons de Haringhisons”, dus als de haring nog niet bij hun kust kwam, trokken de Vlamingen erop uit op

¹⁾ *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, dl. XI, (1855), p. 305.

²⁾ De bovengenoemde oorkonden in Rijks Archief Gent, Fonds St. Genois, nos. 1371, 1372, 1390.

³⁾ Rudolf Häpke, *Brügges Entwicklung zum mittellalterlichen Weltmarkt*, Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte, I, (Berlin, 1908), p. 215.

⁴⁾ Y. N. Ypma, *Geschiedenis van de Zuiderzeevervisserij*, (Haarlem, 1962), p. 17.

⁵⁾ Vgl. R. Degryse, Oorsprong van het haringkaken in Vlaanderen, *Nederlandsche Historiebladen*, jg. I, 1938, p. 201; J. H. van Dale, *Reglement Scheepvaart Zwin, Bijdragen Oudheidkunde en Geschiedenis van Zeeuws Vlaanderen* (dl. V, 1860).

overdekte schepen, die althans in 1269 „kekres" heetten ¹⁾. Voor die schepen bedroeg de tol en Nieuwpoort 4 den., dus half zo veel als voor de „cogga" en 4 keer zo veel als voor de „open scuta".

Al vroeg zijn de Vlamingen ermede begonnen de haring op zee in manden te leggen met zout erop en tussen de lagen. Zulke door de „Korvers" aangevoerde korfharing is al vermeld in een reglement voor tolleren op het Zwin van 1252 ²⁾, zoals dat door gravin Margaretha en haar zoon Gui werd herzien, dus omstreeks 1278. Deze zwakke conservering maakte het mogelijk de vangst bij reizen van enkele dagen nog in vrij goede toestand te houden. Zo bracht Hannin Heine in juli 1314 enige lasten korfharing bij Oxford, die hij, gezien het jaarlijks optreden van de haring, circa 300 km meer noordelijk zal hebben gevangen. Er is geen reden aan te nemen, dat het jaarlijks verschijnen van de haring in die tijd veel zou verschillen van wat wij kennen uit de kaartjes van het Rijksinstituut voor Visserij-onderzoek te IJmuiden; de in aug. 1318 door Boudens in Scarborough aangevoerde korfharing zal dan ca. 80 km zijn vervoerd; in andere gevallen komt men op 280 km (Karsteloet) of 330 km (Doumael). Deze doorbreking van de oeroude kustvisserij moest wel de nijd opwekken van de Engelse kustbewoners, vooral van de vissers en van de „hosts", die geen logies meer hadden te geven aan die buitenlanders en niet meer deelden in de opbrengst van hun bedrijf. Dat leidde tot roof en doodslag ten aanzien van Vlamingen, die hun vangst kwamen verkopen of alleen maar voorbij zeilden. Degryse ³⁾ geeft een goed overzicht over oorlogen, die tot zeeroof leidden, maar er zijn ook vele roverijen vermeld uit vreedestijd en zeker zal de naijver een belangrijke factor zijn geweest.

De Vlaamse vissers waren niet uit op „notedopies", zoals Degryse zich uitdrukt ⁴⁾, maar op zeewaardige schepen met 18 of 21 man en 45 of 50 netten, „metten repen", dus voor vangst met de vleet. Zij vonden veel tegenslag: roof en moord, en zelfs thans wordt hun grote bijdrage in de ontwikkeling der Noordzeevervisserij niet voldoende erkend.

Het inzouten en het haringkaken.

Het inzouten van haring, dus in tonnen, geschiedde in de 13e eeuw reeds op grote schaal in Grevelingen, de voorhaven van St. Omer. De Vlaamse graaf heeft dat willen beperken, misschien in het belang van hen, die bij de aanvoer van haring uit Schonen geïnteresseerd waren. Hij verbodt, dat iemand op één dag meer dan 25000 haringen zou kopen, of laten inzouten of exporteren. Na een uitspraak van het Parlement van Parijs moest hij in 1282 het recht van de poorters van het tot Frankrijk behorende St. Omer erkennen zo veel haring in te zouten en te exporteren.

¹⁾ Warnkoenig, o.c. II, 2, Urkundenbuch, no. CLXXII, april 1269, p. 94-95-96.

²⁾ J. H. van Dale, Reglement van de scheepvaart op het Zwin, *Bijdragen Oudheidkunde en Geschiedenis in Zeeuws Vlaanderen*, (V, 1860), J. E. Risseeuw, Id. III, (1858).

³⁾ R. Degrijse, *Vlaanderens Haringbedrijf in de Middeleeuwen*, p. 34-57.

⁴⁾ R. Degrijse, Oorsprong van het haringkaken in Vlaanderen, *Nederlandsch Historiebladen*, I, 1938, p. 202.

teren als zij wilden ¹⁾. Over de bewerking staat slechts „facere preparari ... cum sale vel salari” (doen behandelen met zout of inzouten). Wij mogen wel aannemen, dat die haring in tonnen werd ingezouten tot het product, dat wij onder steurharing verstaan en beter is geconserveerd, dan de korfharing, waarmede het wel eens wordt verward ²⁾. Tonnen haring vindt men vermeld in voornoemd Reglement van het Zwin. De „harenc de Grenesy” (Guernsey) die te Parijs o.a. in 1315 en 1318 ³⁾ aan de markt kwam, zal stellig in tonnen zijn ingezouten en vond zo veel waardering, dat deze evenals de verse haring te allen tijde mocht worden gerookt, hetgeen niet gold voor andere soorten ⁴⁾.

Het aan land inzouten geschiedde ook in de vitten der Hanze te Falsterbo en Skanor, gelegen aan de Sont op een kleine landtong van de landstreek Skane (= Schonen). De tonnen zijn o.a. uit 1293 en 1321 bekend ⁵⁾. Vooraf werd de haring, althans in 1365, ontdaan van de „ghelle”; dat was de taak van de „ghelleconen” ⁶⁾. Het vuil zal zijn toegevoegd aan de „grum”, de visafval, waaruit de „grumkerle” haringsmeer moesten bereiden. Reeds in 1339 ⁷⁾ is sprake van het „grumagielt”, de opbrengst van dat bedrijf. Zeer streng werd er de hand aan gehouden, dat de haring ordelijk in de ton werd gelegd. Zouden de „laegegekonaer” de haring direct uit een schaal (molde) in de ton laten glijden, dan zou men dat „richten in syn hoechste” (doodstraf).

Hoe in Schonen de haring werd bewerkt is niet in détails beschreven. Vermoedelijk heeft men de vis tot het volledig ontweien buikzijdig geopend, de kop afgesneden en deze als welkom bestanddeel aan de grum toegevoegd. Dat koploze haring wel werd verhandeld, valt af te leiden uit de bekende acte van St. Omer uit 1377, waar ter onderscheiding daarvan wordt gezegd „ad mare apertus et salsatus, capite non absciso”, een omschrijving van kaakharing. Ook vernam ik van Dr. Kranenburg, dat nog in onze tijd bij bestellingen uit Bulgarije wel koploze haring werd verlangd, wat op een oud gebruik zal berusten. Ingevolge de zorgzame behandeling door de Hanze genoot de Schonenharing een goede reputatie, misschien beter dan het oorspronkelijke Noordzeeproduct, dat pas later, vooral in Holland, werd geregulementeerd; klachten zijn echter ten aanzien van beide producten bekend ⁸⁾. Ook het bedrijf in Schonen zal zich

¹⁾ A. Giry, *Histoire de la ville de St. Omer*, (dl. 31 Bibl. Ec. Hantes études, p. 334 en 436.

²⁾ R. Degrijse, Schonen en Vlaamse kaakharing in de 14e eeuw, *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. XII, 1957, p. 100.

³⁾ R. de Lespinasse, *Les métiers ... de Paris*, (Parijs, 1886), p. 409.

⁴⁾ G. Doorman, Nogmaals de middeleeuwse haringvangst, *Bijdragen voor de geschiedenis de Nederlanden*, dl. XIV, 1959, p. 111. Dat het Oostzeewater niet zout smaakte, was in het begin van de vijftiende eeuw vastgesteld blijkens een kaart, die A. Spekke in zijn boek *The Baltic sea*, ... (1961) publiceerde (p. 29).

⁵⁾ Hansisches Urkundenbuch, I, 388, II, 377.

⁶⁾ *Boeck van rechten der Stad Kampen. Dat Gulden boeck*, Overijsselsche Stad-Dijk- en Markerechten, I, 1, (Zwolle, 1875), p. 52.

⁷⁾ D. Schäfer, *Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen*, Hansische Geschichts-quellen, Bd. IV, (Halle, 1887), p. LIX.

⁸⁾ *Hansische Urkundenbücher*, I, p. 453.

geleidelijk hebben ontwikkeld en men onthoude zich van extrapolatie door aan te nemen, dat bijzonderheden, die uit de 14e en 15e eeuw bekend zijn, ook voor vroegere tijden gegolden hebben, of zelfs te veronderstellen, dat de werkwijze van het kaken, welke de Engelsen zich in de 19e eeuw met behulp van Hollandse kakers eigen maakten ¹⁾, vijf eeuwen vroeger al in Schonen gemeen goed was. Dat men in het buitenland de uitvinding pas zo laat heeft begrepen en toegepast, blijkt ook uit het verslag, dat Jacob van Lennep gaf over zijn reis in 1823 ²⁾.

Waarin het kaken bestaat, kon nu eindelijk wel bekend zijn ³⁾. De Vlaamse auteur Degryse heeft zich verdienstelijk gemaakt door vele oude teksten te publiceren, maar zijn conclusies zijn vaak niet vrij van het streven een vooropgezette mening te bewijzen. Ook laat hij Marcus van Vaernewijck getuigen, dat Gillis Beukels van Hugevliet het eerst „den tonharynck vynck ende sautte” ⁴⁾, hoewel die schrijver zowel in *Historie Belgis* als in *Die warachtighe Gesch. . . Carolus V* als zodanig „Willem Beuckels van Biervliet” noemt. In een latere publicatie ⁵⁾ voert Degryse twee Beukels ten tonele, een uit Biervliet, die in 1347 zou zijn gestorven en een Gillis uit Hugevliet, die met het kaken zou zijn begonnen en in 1397 overleed. Die opvatting is tendentieus en met bekende feiten niet te rijmen. Hij wil maar aannemen dat, „kaken” betekent „in tonnen slaan” en dat „kaakharing” algemeen geldt voor haring in tonnen ⁶⁾. Dat zou dus gelden zowel voor gesteurde als voor gekaakte haring, wat geen deskundige zal kunnen beamen. Men beroept zich voor die opvatting er wel op, dat de Fransen in de loop der 14e eeuw de haringtonnen wel caques zijn gaan noemen. Dat was echter tientallen jaren, nadat de kaakharing te Parijs op de markt kwam. In de reglementen van Parijs spreekt men nog in 1320 over aanvoer van „hareng en tonniaus”. In 1332 schonken de Vlamingen het Hof van Parijs 6 tonnen „kaecharicx”, wellicht als proef. Daarna is in Parijs ⁷⁾ in 1337, 1341, 1351 sprake van „tonnels de caque-harenc”, in 1349 van „tonnel de quaque” en in 1356 van „tonniaus de kacherens”, waaruit blijkt, dat toen *niet* de ton caque heette, doch de inhoud kaakharing ⁸⁾. Het misverstand over „caque” is ook in woorden-

¹⁾ A. M. Samuel, *The herring, its effect on the history of Britain*, (. . ., 1918) p. 162. Vgl. W. Preger, *The humble Dutch Herring*, (1944).

²⁾ Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp, *Nederland in den goeden ouden tijd*, ed. M. E. Kluit (Urtecht, 1942), p. 33.

³⁾ G. Doorman, Het haringkaken en Willem Beukels. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, dl. 69, (1956), p. 373.

⁴⁾ R. Degrijse, *Vlaanderens Haringbedrijf in de Middeleeuwen*, De seizoenen nr. 40 p. 111.

⁵⁾ R. Degrijse, Willem Beukel(s) van Hughevliet, *De Vlaamse Gids*, (1954), p. 403.

⁶⁾ R. Degrijse, Schonen en Vlaamse kaakharing in de 14e eeuw, *B.G.N.*, XII, (1957), p. 100.

⁷⁾ E. J. de Laurière, *Ordonnances des Rois de France* (Parijs, 1734).

⁸⁾ Degrijse noemt in zijn artikel van 1938 (Nederlandsche Historiebladen I, p. 211-212, n. 13) nog het woord „quakes” uit 1323; dat zal een misverstand zijn, immers de desbetreffende memorie was bestemd voor een commissie, benoemd door Philips de Goede, terwijl geenszins blijkt, dat daarin bepalingen uit 1323 letterlijk zouden zijn overgenomen.

boeken doorgedrongen, maar Hatzfeld et Darmesteter (1871) en Littré (1873) hebben terecht onderkend, dat het woord afkomstig is van het Vlaamse woord voor kiewen. Als nu de kaakharing in de jaren 30 der 14e eeuw zijn intrede deed op de markt van Parijs, hoe kan men dan volhouden, dat het kaken pas aan het eind van die eeuw begon?

Naar aanleiding van mijn vraag, of uit de archieven blijkt, waar die kaakharing vandaan kwam, die in 1337 e.v. op de markt kwam, is de heer A. Chamson, Dir. Gén. des Archives de France, zo goed geweest een onderzoek te doen instellen ¹⁾. Daarbij kwamen geen nieuwe gegevens aan het licht. Ik heb van verder onderzoek afgezien, want het is wel heel ongerijmd aan te nemen, dat men te *Parijs* juist in Beukels' tijd zou zijn begonnen het algemeen bekende Schonenproduct een *Vlaamse* naam te geven.

De overlevering, dat Willem Beukels van Biervliet het haringkaken heeft uitgevonden bestond al eeuwen voordat men in de archieven vond, dat een man van die naam als een gegoed burger, lid van de raad van Biervliet in 1308 en 1312 aldaar leefde. De acten betroffen de stichting van een kapel, dus vermelding van zijn beroep was onnodig. Men kan veilig aannemen, dat hij de vermaarde uitvinder was; andere personen, die wel eens worden genoemd, leefden niet in de juiste tijd, ook was daar geen „Willem Beukels van Biervliet” bij. Sommige oude schrijvers noemen 1397 als zijn sterfjaar, maar andere 1347. Het past den historicus niet slechts één dier jaartallen te noemen, omdat dat het best bij zijn eigen voorstelling van zaken aansluit. Hij loopt dan gevaar, dat zijn keuze fout was, zoals hier, waar men op grond van de reeds vermelde feiten moet aannemen, dat 1347 het juiste jaartal is. In oud schrift gelijken de cijfers 4 en 9 soms veel op elkaar; zij werden weleens verwisseld, bijv. in de met de hand geschreven aanvullingen in het boekje van Meynert Semeyns in de bibliotheek der R. U. te Leiden, waar men voor het (ten onrechte) ²⁾ door Velius gegeven jaartal voor het groote net (de Vleet) 1916 in plaats van 1416 zou lezen.

Beukels zal een reder zijn geweest, die zijn bedrijf wist te bevrijden van het gevaarlijke bezoek aan Engelse kustplaatsen door de vangst afdoende te conserveren voor de lange tocht naar huis. Daartoe moest hij zijn schepen erop inrichten ruimte te bieden voor de tonnen en voor de bewerking. Zijn eigenlijke uitvinding lag in het kaken, dat geschiedt met „incredible

¹⁾ Dat onderzoek geschiedde in de volgende bronnen:

- a) Actes du Parlement de Boutaric,
- b) Les livres de couleurs et bannières du Châtelet,
- c) Le fichier Douet D'Arcq,
- d) Le traité de la Police de Delamarre,

e) Een groep specialisten zocht nog in de registers van het Parlement. Eventueel zouden nog gegevens kunnen voorkomen in het Fichier Pardessus de Rozières onder AB XIX, 443-444, woord Harengerie.

²⁾ Zie mijn *Techniek en Octrooiwezen* (1953) p. 22-23. Dat men van Hoorn uit pas laat aan de Noordzeevervisserij ging deelnemen, staat in verband met de verruiming van de doorgang bij de Wadden in de 13e en 14e eeuw, vermeld door ir. J. C. Ramaer in *De Zuiderzee* (1932.)

rapidity, a lightning flash of the knife ¹⁾. Dat bij het „kaken” iets van de inwendige delen bij de vis bleef, kan men aanvankelijk aan dat haastig werken hebben toegeschreven, maar dat men het belang dier aanhangsels weldra onderkende, blijkt wel uit de gevelsteen in het Rotterdams Historisch Museum, waarop een in 1652 uit De Rijk naar Delfshaven verhuisde visser ze zo duidelijk deed afbeelden in het „Wapen van De Rijk”. De afbeelding, die Baron d’Ablaing van Giessenburg in 1862 van dat stadswapen geeft, vertoont er niets van! Al spoedig zal men hebben bemerkt, dat juist die „appendices caeci or crownut” aan het product „impart a richer flavour”, zoals Mitchell het in 1864 uitdrukte ²⁾.

De betere smaak van de gekaakte haring is ook vermeld door Anderson in 1787 en door Prof. W. Moll ³⁾. In onze eeuw stelden Liebert ⁴⁾ en Luypen ⁵⁾ vast, dat de „appendices pyloricae van de Noordzeeharing na het kaken in het zoute milieu van de ton nog een enzym blijven produceren, dat een gunstige invloed heeft op smaak en malsheid. Dat gold niet voor de Zuiderzeeharing, die in minder zout water had geleefd, vandaar, dat men die haring meestal tot bokking verwerkte. Het water in de Sont is nog minder zout dan het Zuiderzeewater was ⁶⁾, zodat wij moeten aannemen, dat het Schonense product in smaak en malsheid de gekaakte Noordzeeharing niet kon evenaren. Dat in de Sont evenals in de Zuiderzee een kleiner ras werd gevangen, vindt steun in de literatuur: Schäfer spreekt van een kleiner ras bij Bornholm en Linnaeus kende de kleine „strömming” van de Botnische Golf.

De bewering van sommige schrijvers, dat de Vlamingen het kaken van de Hanzeaten hebben geleerd, moet een misvatting zijn. Zoals reeds besproken, zullen die het kaken niet hebben gekend. Degryse ⁷⁾ wil die ontlening zelfs afleiden uit de acte, waarbij de Hanze verlof kreeg in Vlaanderen hun haring te „vervullen ende lake daerup de ghieten” (dus wat bezonken tonnen op te hogen en bij te gieten). Daarbij zouden de Vlamingen de kunst van het kaken hebben afgekeken! Die acte dateert van 1359, dus ca. een kwart eeuw nadat de kaakharing op de markt kwam.

Het is begrijpelijk, dat historici zich liever bezig houden met uitvindingen als de boekdrukkunst, dan met een werkwijze als het kaken, waar zij vreemd tegenover staan. Echter was het haringkaken een Vlaamse uitvinding van de eerste grootte, al hebben vooral de Hollanders er de vruchten van geplukt. Men behoeft deze opvatting niet te aanvaarden van iemand met 32 jaar ambtelijke praktijk op het gebied van uitvindingen, maar leze dan wat bijv. Samuel ⁸⁾ in navolging van de Schot

¹⁾ *The National Geographic Magazin*, LXVI, (1934), p. 246.

²⁾ Neerlands Gesch. en Volksleven.

³⁾ John M. Mitchell, *The Herring*, (1864).

⁴⁾ F. Liebert, Enzymen en visserijproducten, *Maandoverzicht Visserij*, aug. 1939, p. 9-13.

⁵⁾ A. F. M. G. Luypen, *De invloed van het kaken op de rijpheid*, (Utrecht, 1959).

⁶⁾ G. Doorman, Nogmaals de Middeleeuwse haringvangst, *Bijdragen voor de Gesch. Nederlanden*, dl. xiv, (1959), p. 112.

⁷⁾ R. Degrijse, Oorsprong haringkaken, *Historiebladen*, I, 1938, p. 201.

⁸⁾ A. M. Samuel, *The herring, its effect on the history of Britain*, p. 101.

Prof. J. R. Mac Culloch (*Principles of political Economy*, 1825) schrijft van die „discovery which contributed more than anything else to the growth of the mercantile power and wealth of Holland”. Het jaartal 1320, dat Verhoeven ¹⁾ reeds in 1777 voor de uitvinding noemde, zal ongeveer juist zijn.

Opkomst van de kaakharing en neergang van het bedrijf in Schonen.

Hoewel uit de archieven van de stapelplaatsen van de Schonenharing vrij veel bekend is, vindt men weinig gegevens over het kaakharingbedrijf uit de 14e eeuw. Wij bespraken reeds de handel in kaakharing in Parijs en dat ene gegeven van 1377 uit St. Omer. Helaas zijn vele archieven door overstroming, oorlog en brand verloren gegaan. Wel weten we, dat Gerard, heer van Voorne, in 1330 aan de stad Goedereede een haringmarkt schonk, dat Willem van Henegouwen in 1344 een haringmarkt stichtte in Brouwershaven en dat Lodewijk van Vlaanderen in 1355 een stapel voor haring instelde voor Hughevliet (bij Biervliet), opdat men niet de marktdagen van Zeeland zou behoeven op te zoeken. Bij Smit ²⁾ en in de *Calendars of the Rolls* ³⁾ vindt men aanvoer van haring uit Zierikzee (1356) en wat later uit Vlaardingen, Vere, Scheveningen e.a. In Vlaanderen ondervond het bedrijf grote tegenstand van de Hanze, zie bijv. Daenell ⁴⁾ en van de met haar gelieerde groothandelaren van Brugge. Ten slotte werd „ten versoeke van den copman van der deutschen Hense” aan de Vlamingen verboden op zee te kaken. Toen uit Biervliet daarover klachten kwamen, zelfs met een aanwijzing dat de vissers van daar genoodzaakt zouden zijn naar Zeeland te verhuizen, heeft Philips de Stoute het verbod voor Biervliet en Hughevliet in 1399 opgeheven, echter met beperkende bepalingen en instelling van een „nobelgeld” ten bate van de vorst. In die acte lezen we, dat vóór het verbod de kooplieden uit Frankrijk en van elders hun haring in Biervliet kwamen halen, maar daarna in Zeeland. In de jaren 1408 e.v. heeft men ook aan andere Vlaamse vissers het kaken op zee toegestaan. Dat toen een zekere opbloei van dat bedrijf intrad, bewijst niets ten aanzien van het tijdstip der uitvinding.

Omstreeks die tijd begonnen voor de Hanze nieuwe moeilijkheden ⁵⁾. De vergadering in Stralsund bespreekt reeds in 1378 de roverij op zee; in 1381 geeft de koopman de raad voorlopig maar thuis te blijven en in 1393 werd de vangst bij Schonen zelfs opgeschort. Volgens Daenell was er sedert 1411 minder Schonenharing beschikbaar en ook een daarop volgende oorlog drukte het bedrijf; de prijs voor die haring werd zo hoog, dat de Hanze ook Hollandse haring ging verhandelen.

Curieus is het verhaal, dat omstreeks 1425 de haring „for some mysterious

¹⁾ W. F. Verhoeven, *Historische Tijd- en Oordeelkundige aantekeningen*, (1777).

²⁾ H. J. Smit, *Bronnen tot de Geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, I, 1, R. G. P., dl. 65, ('s Gravenhage, 1928), no. 268 vlg.

³⁾ *Calendars of the Rolls*, Edw. III, 30-11-1356.

⁴⁾ E. Daenell, *Die Blütezeit der deutschen Hanse I* (Berlijn, 1905), p. 269.

⁵⁾ *Hanse Recesse*, dl. III, (Leipzig, 1875), p. 100 en 144; *Hansische Urkundenbücher*, dl. V, (Leipzig, 1899), p. 126.

reason" de Oostzee geheel verliet en in de Noordzee ging paaïen. Men vind dit nog bij Westfall Thompson (1960) en ook andere schrijvers, zoals White (1950) en Trevelyan (1942) geloven eraan. Laatstgenoemde verwijst ervoor naar Camden, die er in de 16e eeuw een „bounty of Providence" in zag. In Engeland gaf het aanleiding tot dankgebeden in de kerken, maar zou ook een bioloog erin kunnen geloven? Het ligt heel wat meer voor de hand de opbloei van de Engelse haringvisserij eraan toe te schrijven, dat de vissers zich in navolging van Vlamingen, Zeeuwen en Hollanders zijn gaan toeleggen op de diepzeevisserij. Trouwens voor die mysterieuze zeeverhuizing werden zeer uiteenlopende tijdstippen genoemd: Schäfer zegt, dat eerst niet de visvangst, maar het bedrijf terugliep, maar hij geloofde wel aan een vermindering in de jaren 60 der 16e eeuw; uit 1494, 1527 en 1537 vermeldt hij nog visrijkdom bij Schonen. Allicht zullen er goede en slechte jaren zijn geweest. Ook overbevissing kan dat hebben veroorzaakt, met name het gebruik van netten met te nauwe mazen, waarover al in 1386 werd geklaagd ¹⁾

De achteruitgang van het bedrijf bij Schonen is uit tal van feiten verklaarbaar, zonder die vreemde verhuizing van de haring aan te nemen.

Ik heb getracht in het bovenstaande zo objectief mogelijk een aantal misvattingen recht te zetten. Van eventuele gegronde tegenwerpingen zal ik gaarne kennis nemen, maar op zulke, die niet op historische feiten steunen, zal ik niet meer reageren.

ir. G. Doorman De Bilt.

¹⁾ D. Schäfer, *Das Buch des Lübeckischen Vogts*, p. XL.; Hanse Recesse, dl. III (Leipzig, 1875), p. 100 en 144.